

81.2 К2Р
к 21

кар: 3093-1

КЪРАЧАЙ-ЧЕРКЕС ИЛМУ-ИЗЛЕМ ИНСТИТУТ
КЪБАРТЫ-МАЛКЪАР ИЛМУ-ИЗЛЕМ ИНСТИТУТ

К
ЪРАЧАЙ-МАЛКЪАР
ТИЛНИ
ОРФОГРАФИЯСИ

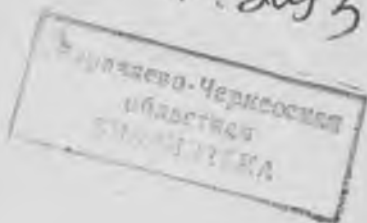

СТАВРОПОЛЬ КИТАБ ИЗДАТЕЛЬСТВО
1964

КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС ИЛМУ-ИЗЛЕМ ИНСТИТУТ
КЪАБАРТЫ-МАЛКЪАР ИЛМУ-ИЗЛЕМ ИНСТИТУТ

КЪАРАЧАЙ-МАЛКЪАР
ТИЛНИ
ОРФОГРАФИЯСЫ

кар: 3093

СТАВРОПОЛЬ КИТАБ ИЗДАТЕЛЬСТВО
1964

ДЖАРАШДЫРГЪАНЛА:

Орусбийланы И. Х.

Сюйюнчланы Х. И. (Къарачай-Черкес илму-излем институтну орфография комиссиясыны председатели)

Филология илмуланы канд. Хаджилаланы Х.-М. И.

Филология илмуланы канд. дсц. Аппаев А. М.

Бозиев А. Ю. (Къабарты-Малкъар илму-излем институтну орфография комиссиясыны председатели)

Жабоев М. Т.

*Партияны Къарачай-Черкес обкому
бла Облисполкомну толтуруучу коми-
тети 1964-чю джыл, сентябрны 5—де
489-чу номерли бегим бла къабыл этген-
диле.*

АЛ СЕЗ

Бир бѐлек джылны ичинде къарачайлыла бла мал-къарлыланы сѐлешиу тиллери бир, джазыулары уа баш-ха болуб тургъанды. Аллаи чекни салгъан юч харф эдиле: **дж**, **нг**, **къысха у**.

Энди алфавит бир болады, къарачайлыла бла мал-къарлыланы джазма тиллери да бирлешеди.

Орус графикагъа кѐчгенли къарачай-малкъар тилни бирлешген орфографиясы 1961 дж. джарашдырылгъан эди.¹

Бу джангы орфография да анга эм да алфавитде тюрлениулеге кѐре джазылгъанды.

¹ Къарачай-малкъар тилни орфографиясы. Нальчик, 1961 дж.

КЪАРАЧАЙ-МАЛКЪАР ТИЛНИ АЛФАВИТИ

Къарачай-малкъар тилни алфавитинде 37 харф барды:

Аа	Бб	Вв	Гг	Гъгъ	Дд	ДжДж	Ее
(а)	(бэ)	(вэ)	(гэ)	(гъа)	(дэ)	(джэ)	(е)
Ёё	Жж	Зз	Ии	Йй	Кк	Къкъ	
(ё)	(жэ)	(зэ)	(и)	(къысха и)	(ка)	(къа)	
Лл	Мм	Нн	Нг нг	Оо	Пп	Рр	Сс
эл)	(эм)	(эн)	(нга)	(о)	(пэ)	(эр)	(эс)
(Тт	Уу	Фф	Хх	Цц	Чч	Шш	
(тэ)	(у бла къысха у)	(эф)	(ха)	(цэ)	(чэ)	(ша)	
Щщ	Ъ	Ыы	Ь	Ээ			
(ща)	(къаты белги)	(ы)	(джумушакъ белги)	(э)			
		Юю	Яя				
		(ю)	(я)				

А, ы, о, у, э, е, и, ё, ю, я — ачыкъ харфладыла.

Б, в, г, гъ, д, дж, ж, з, й, к, къ, л, м, н, нг, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ — къысыкъ харфладыла.

Ъ (джумушакъ белги), ь (къаты белги) башха тилледен кирген сёзледе джазыладыла.

АЧЫКЪЛАНЫ ТЮЗ ДЖАЗЫУ

§ 1.

Къарачай-Малкъар сёздеде ачыкъ тауушланы джорюулеры былайды.

а) сёзню ахыр бёлюмюнде базыкъ ачыкъ тауушланы (а, ы, о, у) бири болса, анга къошулгъан аффикследе да базыкъ ачыкъла боладыла:

тынч-лыкъ,
китаб-ла-ны,

ийнар-лар-ыбыз,
машина-ла;

б) сёзню ахыр бёлюмюнде назик ачыкъ тауушланы (э (е), и, ё, ю) бири болса, анга къошулгъан аффикследе да назик ачыкъла боладыла:

туйме-чик, тюк-лю, учрежденне-де.

Эсгертиу. -ча, -ал деген аффиксле бу джорукъ-гъа сыйынмайдыла:

ёгюз-ча, адам-ча, кет-алмады, жел-алмадым.

в) сёзню ахыр бёлюмюндеги ачыкъ таууш эринсизлени (а, ы, э (е), и) бири болса, анга къошулгъан аффикследе да асламысына эринсиз ачыкъла боладыла:

мал-чы-лыкъ, къоян-чыкъ, эгеч-ибиз,
аскер-чи-лер-ибиз, ёртен-ни;

г) сёзню ахыр бёлюмюндеги ачыкъ таууш эринлилени (о, у, ё, ю) бири болса, анга къошулгъан аффикследе да асламысына эринли ачыкъ тауушла боладыла:

кёз-люк, къош-чу, зауукъ-лукъ, кино-ну.

Эсгертиу. Бу джорукъгъа сыйырмагъан -ма, -ме, -са, -се, -ар, -гъан, -ген, -нган, -нген, -хан, -ла, -ле, -гъа, -ге, -ха, -нга, -нге, -да, -де, -дан, -ден дегенча а, е ачыкълары болгъан бир къауум аффикс барды:

ур-ма	тур-гъан	сюрдю-ле
кюл-ме	кюл-ген	кёмюр-ге
тур-са	урун-нган	джугъутур-гъа
кюл-се	тюйюл-ген	от-ха
къур-ар	уруш-хан	кюн-де
кют-ер	урду-ла	джюн-ден

§ 2.

Ё ачыкъ сёзню къуру да биринчи бёлюмюнде джазылады:

ёгюз, кёзлюк, кёгюрчюн, ётюрюк.

Эсгертиу. Қъош сёзледе ё башха бёлюмледе да тюбейди.

Сёз ючюн: кёккёз, къаракёз, маймёз.

§ 3.

Қъарачай-малкъар сёзледе эки ачыкъ таууш бирге тюбемейдиле:

мыйыкъ	къарауул
къыйыкъ	сууукъ
ууакъ	тууар
кюйюз	дауур
кийиз	бауур
сейир	къауум
келейик	хауа

§ 4.

А, э (е), о, у, ачыкъланы аллында й (къысха и) келсе йа, йэ, йо, йу деген экишер харф-

ны орнуна я, е, ё, ю, харфла джазыладыла:

аякъ	сюек	боюн
къоян	тюе	къююн
джаякъ	ие	чоюн
джыяма	сюеме	къююгъуз
къояды	кюеди	тою
къая	Европа	оюн
ящик	ёлка	Юра

§ 5.

Ачыкъ таууш бла бошалгъан сёзге ачыкъ таууш бла башланган аффикс къошулса, сёзю ахырындагъы ачыкъ джутулуб къалады: экеулен, алтаулан, джетеулен.

§ 6.

Ачыкъ таууш бла бошалгъан сёзге ачыкъ таууш бла башланган сёз къошулуб къош сёз къуралса, биринчини ахырындагъы ачыкъ джутулуб къалады:

- къараякъ (къара+аякъ)
- эчкагъач (эчки+агъач)
- эчкемчек (эчки+эмчек)
- къараууз (къара+аууз)
- тёбедойнар (тёбеде+ойнар)

§ 7.

Сёзю аллында э, ортасында бла ахырында уа е джазылады:

элек, эгеч, эринчек.

Эсгертиу. Поэма, поэзия дегенча башха тилледен кирген сёздеде э сёзю ортасында да джазылады.

§ 8.

-bly, -иу аффиксле эринсиз ачыкълы бёлумледен сора, **-уу, -юу** аффиксле уа эринли ачыкълы бёлумледен сора джазыладыла:

джазыу	болуу
къызыу	буруу
келиу	бёлюу
билиу	кюлюу

§ 9.

Бир-бир сёзле аффиксле къошулуб тюрленселе, **ы, и, у**, ачыкълан **н, р** къысыкъъланы къатында джутулуб къаладыла. Аллай сёзле эшитилгенлерича джазыладыла:

къарын—къарны
орун—орну
боюн—бойну
эрин—эрни
бурун—бурну
огъары—огъартын
къююн—къойну
сары—саргъылдым.

КЪЫСЫКЪЛАНЫ ТЮЗ ДЖАЗЫУ

§ 10.

Б къысыкъ сёзню ахырында **п** кирик эшитилсе да, тюрленмей джазылады:

китаб—китабы, тоб—тобу, саб—сабы, чёб—чёбю, таб—табы.

§ 11.

Сёзню ахырындагы **к, къ** кысыкъланы аллында ачыкъ таууш болуб, сора алагъа ачыкъ таууш бла башланган аффикс къошулса, эшитилгенича, **г, гъ** джазаргъа керекди:

сенек—сенеги,	терек—тереги,
джюрек—джюреги	къулакъ—къулагъы
акъ—агъы,	джарыкъ—джарыгъы.

Эсгерти у. **Хакъ—хакъы** бу джорукъгъа сыйындамайды.

§ 12.

Биринчи сёз **к, къ** бла бошалыб, экинчиси ачыкъ таууш бла башланса, **г, гъ** эшитилгенликге, **к, къ** джазылады: джюрек ауруу, эшек арба, къоркъакъ адам, къонакъ юй, къакъ эт, как эт.

§ 13.

Ч бла тауусулгъан сёзге **ч** бла башланган аффикс къошулса, биринчи **ч**-ны орнуна эшитилгенича, **ш** джазылады: эгеч—эгешчик, джюлгюч—джюлгюшчюх, агъач—агъашчы, пурч—пуршчукъ, къарылгъач—къарылгъашчыкъ, печ—пешчик.

§ 14.

Ахырында **ч** болгъан сёзге тилни аллы бла айтылгъан кысыкъдан (**д, дж, з, л, н, с, т,**

ш), башланган аффикс кѡшулса, аффиксни аллында ш эшитилгенликге, ч джазылады:

кѡач-да	эгеч-ден	ач-дыр
агѡач-дан	тынч-лыкѡ	кѡумач-ны
принч-де	кѡач-сын	ач-дан
чач-лы	кеч-ди	кѡач-ды

§ 15.

Биринчи сѡз ч-гѡа бошалыб, экинчиси тилни аллы бла айтылган кѡысыкѡладан башланса, биринчи сѡзню ахырында ш эшитилгенликге, ч джазылады: чач дарман, чач таракѡ, ач джыл, айланч джол, агѡач челек, ач сабий.

§ 16.

Тунакы кѡысыкѡладан сора (к, кѡ, п, с, т, ф, х, ч, ш) аффикследе кѡ, к эшитилгенликге, гѡ, г джазылады:

таракѡ-гѡа	тик-гич	кес-ген
чакѡ-гѡыч	тиш-ге	кѡч-ген
чакѡ-гѡан	кѡгет-ге	челек-ге

§ 17.

Н бла бошалган сѡзге нг бла башланган аффикс кѡшулса, аффиксни аллында н, нг-ча эшитилгенликге, н джазартѡа керекди:

тон-нга,	кѡрюн-нген,
келин-нге	кийин-нген,
джалын-нган	салын-нган

§ 18.

М, н, нг кысыкыла бла бошалгъан сёзге башлаучу болушну аффикси кыошулса, аффиксни ал тауушу — н-ча эшитилгенликге, д джазаргъа керекди:

тон-дан	танг-дан
келин-ден	тенг-ден
сом-дан	мын-дан
тенгим-ден	мен-ден
ким-ден	сен-ден

§ 19.

З бла бошалгъан сёзге тунакы кысыкы бла башланган аффикс кыошулса, з-ны орнуна с эшитилгенликге, з джазылады:

бузса	тузсуз	сёзсюз	кыызчыкы
сюзсе	кыызсыз	базсын	азчыкы
бармазса	джазсын	кыазсын	бузсуз
кетмезсе	тизсин	кийизсиз	

§ 20.

Биринчи сёз з бла бошалыб, экинчиси тунакы кысыкы бла башланса, биринчи сёзге ахырында с эшитилгенликге, з джазылады:

колхоз сабан, кыыз сёлешди, тюз сыз.

§ 21.

Н бла бошалгъан сёзге **м, б,** бла башланган аффикс не да сёз кыошулса, **н, м-**ча эшитилгенликге, **н** джазылады:

баргъан-ма	аманбет	мен-ме
эрин-ме	келген-ме	аманбёрк
баргъан-быз	джан-мады	

§ 22.

Биринчи сѣз н бла бошалыб, экинчиси б, и, м бла башланса, биринчи сѣзню ахырында м эшитилгенликге, н джазылады:

сатылгъан мал
бишген принч
андан башха
он беш

§ 23.

Н бла бошалгъан сѣзге л бла башланган аффикс къошулса, эки л эшитилгенликге, нл джазылады:

орун-ла	баргъан-лай
кюн-люк	келген-лей
салкъын-лыкъ	джан-лы
тон-лу	эрин-ли
секирген-ле	орун-лу

§ 24.

Этимлени ахырлары къысхартылыб айтылгъанлыкъгъа толу формаларын джазаргъа керекди:

барыргъа (барыгъа)
келеди (келед)
джаза эдим-(джазаем)
джазгъан эдим (джазгъанем)
келген эдик (келгенек)
барыр эдим (барырем)

барады (барад)
барадыла (баралла)

Эсертнуу. Поэзияда эки форма да тубейди.

§ 25.

Бу, ол деген кёргюзтүючү алмашла болуш-
лада джалгъансала, бирлик, кёблук санда да
тамырлары тюрлениб айтыладыла, джазыл-
гъанлары да айтылгъанларычады:

бу	ол
муну	аны
мынга	анга
мында	анда
мындан	андан
была	ала

§ 26.

Мен, сен деген бетлеучю алмашланы бериу-
чю болушда бирлик санда экишер формалары
барды, ол формала айтхан, джазгъан заманда
да джюрюйдюле:

меннге	манга
сеннге	санга

§ 27.

Сёзню тамырында бир кысыкъ таууш эки-
лениб эшитилсе, эшитилгенича, эки тунакы не
да эки зынгырдауукъ джазаргъа керекди:

аппа	тёппе	мазаллы
гуппур	джоппу	амма
дуппур	муқкур	маммат

дуппукъ	гокка	нанна
лыппыр	гаккы	элли
баппу	чыккыр	маллыкъ
исси	гоппан	ынна

§ 28.

Сёзню тамырында тунакы кыысыкъдан сора келген кыысыкъны зынгырдауукълугъу, тунакылыгъы ишекли эсе, тунакы кыысыкъ джазылады: аскер, эски, баста, устаз, сохта, тохта, чепкен, къаптал, шаптал.

§ 29.

Сёзню ахырындагъы кыысыкъ бла анга къошулгъан аффиксни аллындагъы кыысыкъ бирча болсала, экиленнген кыысыкъ джазылады:

джыл-лыкъ, мал-лыкъ, бал-лы, джел-ли, къол-ла, кёл-ле, тон-ну, кюн-ню, тенг-нге, танг-нга, чарх-ха, завод-да, парторг-га, джазгъан-ны, келген-ни, адам-ма, тас-са, бас-са, кес-се, бас-сын, кес-син, адаммы? сом-му? битимми?

Эсгертиу. Биринчи бетни бирлик санда иелик аффикси къошулгъан сёзле бир м бла джазыладыла:

атамы	(топу)
анамы	(эгечи)

§ 30.

Къош сёзде биринчини ахырындагъы бла экинчини аллындагъы кыысыкъла бирча болсала, экиленнген кыысыкъ джазылады: акъ, къаш, къаббаш, таббаш.

СЕЗЛЕНИ БИРГЕ, ДЕФИС БЛА ЭМДА
БАШХА ДЖАЗЫУ

Бирге джазылгъан сёзле.

§ 31.

Джерни, элни, шахарны аты эки сёзден къралгъан заманда биринчи сёзню басымы тас болуб къала эсе, аллай атла, уллу харф бла башланыб, бирге джазыладыла:

Бештау	Къаракент
Къашхатау	Джемтала
Сарытюз	Тырнаууз
Аккъая	Ташкёпюр
Дыхтау	Бийчесын

§ 32.

Эки сёзден бир магъананы тутхан сёз къралгъан заманда биринчини басымы тас болуб къала эсе, аллай къош сёзле бирге джазыладыла:

ёре баш — ёребаш
уллу баш — уллубаш
къара къаш — къаракъаш
сары чач — сарычач
кёк кёз — кёккёз
юч мюйюз — ючмюйюз
тёрт мюйюш — тёртмюйюш
юч аякъ — ючаякъ
саз бет — сазбет
терс акъыл — терсакъыл
айры къуйрукъ — айрыкъуйрукъ

таш кёмюр — ташкёмюр
 акъ туякъ — акътуякъ
 къанджал баш — къанджалбаш
 къош тиш — къоштиш
 джел-баш — джелбаш
 алты бармакъ — алтыбармакъ
 кыыл кыяр — кыылкыяр
 кызыл джаулукъ — кызылджалукъ

Эсгертиу. Быллай къош сёзлеге аффикс къошулса биринчи сёзю басымы орнуна келе эсе, башха джазыладыла:

ёре башлы, къара къашлы, тёрт мюйюшлю, кызыл джаулукълу, саз бетли.

§ 33.

Санаулада онлукъла былай джазыладыла: он, джыйырма, отуз, кыркъ, элли, алтмыш, джетмиш, сексен, токъсан.

§ 34.

Быллай къош сёзлеуле бирге джазыладыла:

бюгюн	бусагъат
бюгече	олсагъат (осагъат)
бюрсюкюн	дагъыда
тамбла	энтда

§ 35.

Соруучу, хапарчы аффиксле сёзю ахырында тюбеген заманда аллындагъы сёз бла бирге джазыладыла:

Хасаимы келди?	Сени блабыз.
Хасан бламы келди?	Аны блады.
Энтда дамы даулайды?	Аны ючюндю.

Дефис бла джазылгъан сёзле

Дефис бла джазыладыла:

§ 36.

Эки кере бирча айтылгъан сёзден кьуралгъан кьош сёзле эм междометиеле:

Бара-бара	кюле-кюле
терк-терк	тюрю-тюрю
акъырын-акъырын	эркин-эркин
асхай-асхай	кёкге-кёкге
бир-бир	джолгъа-джолгъа
айта-айта	бешеулен-бешеулен
эки-эки	келген-келген
бише-бише	дуккул-дуккул
сирелиб-сирелиб	кызыу-кызыу
къачыб-къачыб	хай-хай
къауум-къауум	эшта-эшта
джылай-джылай	дыб-дыб
	тыпыр-тыпыр

§ 37.

Магъаналы сёзге ушаш магъанасыз кьошулуб кьуралгъан кьош сёзле:

Сабий-мабий	тууар-мууар
ат-мат	ахча-махча
къой-мой	къатыш-къутуш

Коп.: 3093

эчки-мечки
кючден-бутдан
ууакъ-тюек
джюн-мюн

гаккы-маккы
тери-мери
хабур-чубур

§ 38.

Бир затны эниклеген, эриклеген, магъана берген кьош сёзле.

кьюш-муш
дыгъар-дугъур
тыхар-тухур
тыкъар-тукъур

дигил-мигил
хырт-мырт
чыкай-чукуй

§ 39.

Алларында -къып, -сап, -къап, -кеппе, -къып, -саппа — дегенча кючлендирген кесекчикле келген сыфатла:

къып-къызыл
сап-сыры
къап-къара
кеп-керти
кём-кёк
боппа-бош
тёп-тёгерек

тюб-тюз
топ-толу
сып-сыйдам
кеппе-керти
къуп-къуру
джап-джашил
саппа-сау

Эсгертиу: чыммакъ, аппакъ бирге джазыладыла.

§ 40.

Магъаналары бир бирине ушаш не да чюйре болгъан эки сёзден кюуралгъан кьош сёзле:

ат-тууар

къанын-джанын

къой-эчки
тукъум-джууукъ
тийре-хоншу
къурт-къумурсха
эки-юч
аман-иги
амандан-игиден
терс-тюз
оу-шау
джатыб-къобуб
атландыла-кетдиле

джетер-джетмез
кетер-кетмез
анда-мында
ары-бери
арымай-талмай
кюйюб-бишиб
сабий-балыкъ
джаш-къуш
урушмай-тюйюшмей
айтыр-айтмаз
чыгъар-чыкъмаз

§ 41.

Цифр бла джазылгъан санаугъа аффикс къошулса, дефис салынады:

1-чи	12-шер	4-ню
2-чи	20-чы	6-гъа
5-чи	120-чы	8-де
4-шер	1-ер	9-дан

§ 42.

Эки адам атдан джангы ат къуралса, дефис салынады:

Солтан-Хамит	Алий-Солтан
Хаджи-Ахмат	Алий-Мурат
Солтан-Мурат	Хаджи-Мурат.

§ 43.

Сёзлени биринчи харфларыны атларындан къуралгъан аббревиатуралагъа болуш аффиксле къошулсала, дефис салынады:

КПСС-ни	КПСС-де
СССР-ни	СССР-де
ВЛКСМ-ге	РТС-ни
АБШ-ны	АК-гъа
ООН-да	ТАСС-дан

§ 44.

Эки, юч сёзден кьуралгъан кьош сёзле (ачыкьлаучу атла, джерлени, битимлени атлары, междометиеле) дефис салыныб джазыладыла:

Къабарты-Малкъар (республика)
 Къарачай-Черкес (область)
 физика-математика (факультет)
 орус-къарачай-малкъар (сёзлюк)
 Бели-Ала-Къая
 Къызыл-Къол-Башы
 айры-чёб-башы
 марал-чёб-башы
 ит-тили-чапракъ
 ха-ха-ха!
 ой-ой-ой!
 па-па-па!
 ба-ба-ба!
 къара-къара-къара!

Башха джазылгъан сёзле

§ 45.

Эки сёзден кьуралгъан кьош сёзде биринчини басымы тас болмай къала эсе, аллай сёзле башха джазыладыла:

джумушакъ тюклю
джаз киштик
шорбат чыпчыкъ
къаншау чапракъ
терек бахча
алма терек
сабан агъач
юй керек
терезе джабыу

уллу бычакъ
баш кюн
гюрге кюн
геуюрге кюн
бараз кюн
орта кюн
байрым-кюн
шабат кюн
ыйых кюн

§ 46.

Тамырлары бир, аффикслери уа башха болган, не да аффикс джангыз биринде болуб, бирсисинде болмагъан эки сёзден кюралгъан сёз тутуш башха джазылады:

джылдан джылгъа
барыудан барыб
алдан алгъа
артдан артха
келиуден келе
аздан азы
кёбден кёбню
кёбден кёбю
узакъдан узакъгъа
энишгеден энишге
къралдан къралгъа
биринден бир
бир биринден
ариудан ариу

игиден иги
элден элге
къартдан къарт
джашдан джаш
джыл джылдан
кюн кюнден
эл элден
биринден бирине
биринс бири
бир бири
бири бир
ариу ариудан
аздан аз
аз аздан

§ 47.

Байлаула хар заманда да башха джазыладыла:

биченликле *эм* сабанла
биченликле *эм да* сабанла
биченликле *бла* сабанла
биченликле *да*, сабанла *да*
биченликле *не да* сабанла

Кюн тийгенди, *алай болгъанлыкъгъа* су-
уукъду.

Кюн тийгенди, *алай болгъаны* ючюн су-
уукъду.

Кюн тийгенди, *алай а* сууукъду.

Мында къар джауады, анда *уа* кюн тийиб
турады.

§ 48.

Сонгурала хар заманда да башха джазыла-
дыла:

ингирге <i>дери</i>	атам <i>къатыш</i>
мени <i>ючюн</i>	къышдан <i>сора</i>
сени <i>амалтын</i>	аны <i>юсюнден</i>
атам <i>бла</i>	мени <i>чакълы</i>

§ 49.

Къуралгъан этимле башха джазыладыла:
джазгъан эди, баргъан эдиле, джашагъан эсе-
ле, къуууб кирди, секириб минди, джаза тура
эди.

§ 50.

Джерлени, эллени атлары эки сёзден къу-
ралгъан заманда, эки сёзде да басым тас
болмай къала эсе, аллай сёзлени экисин да,
улла харф бла башлаб, башха джазаргъа ке-
рекди.

Огъары Теберди	Минги Тау
Огъары Малкъар	Ийнал Сырты
Тёбен Мара	Тонгуз Орун
Тёбен Чегем	Ташлы Сырт
Тёбен Эл	Ауар Сырты
Акъ Суу	Къызыл Къала
Къара Суу	Къозу Ойнагъан

§ 51.

Тенгизлени, сууланы, кёллени, океанланы, орамланы, районланы, областланы, крайланы атлары эки сёзден къуралгъан заманда, эки сёзде да басым тас болмай къала эсе, биринчи уллу, экинчи гитче харф бла башланыб, башха джазыладыла:

Къара тенгиз	Къара суу
Каспий тенгиз	Чирик кёл
Балыкъ суу	Шош океан
Джэгетей суу	Пушкин орамы
Москва область	Ставрополь край
Совет район	Къарачай район

Уллу харфла

§ 52.

Уллу харф бла башланыб, сёз бу кёзюулде джазылады:

- а) джазыб тебреген заманда биринчи сёз: Пионерле джырлайдыла;
- б) точкадан, соруу эм кёлтюргюч белгиледен сора биринчи сёз; Къар джауады. Сабийле учуб ойнайдыла. Къар джа-

уамыды? Къар джауа эсе, малланы джыйыгъыз! Терк болугъуз, марджа!

в) Эки точкадан сора:

- 1) туура сёз башлана эсе: Къарт, алгъыш аякъны къолуна алыб, башлады: «Ишге юйренсин къоллары, халкъ бла болсун джоллары...»
- 2) цитата аллындан башланган джерде: Ол китабны ачды да окъуду: «Минг сегиз джюз отузунчу джылны кюзюнде Пушкин Болдинде джашагъанды».

г) энчи атла:

- 1) адамланы атлары, тукъумлары:
Владимир Ильич Ленин, Алексей Максимович Горький, Къочхарланы Къасбот, Мокъаланы Абдуллах Сафар улу (не да Сафарны джашы), Аппаев Солтан Таубиевич, Ёздепланы Абидат Шаухалны кызы, Тёппеева Аминат Магометовна, Алий-Солтан, Рамазан;
- 2) джаныуарлагъа аталгъан атла:
Бойнакъ (ит).
Аккъаш, Ёребаш (ийнекле).
Къошкъулакъ (ат);
- 3) суратлау литературада геройланы атлары (башха джерде ала тукъум атла боладыла):
Бёрю, Эшек, Тюкю (баснялада) д. а. к.
- 4) география, астрономия атла (къралла, материкле, таула, шахарла, элле, планетала, джулдузла д. а. к.)

Совет Союз
Къытай

Европа
Кавказ

Москва	Казбек
Учкулан	Кенделен
Джер	Джетегейли
Ай	Темиркъзакъ
Марс	Боюнсхала
Чолпан	Илкер

- 5) СССР-де сыйлаб аталгъан атла:
Совет Союзну Джигити
Социалист Урунууну Джигити;
- 6) революция байрамланы эм да унутул-
мазлыкъ кюнлени атлары:

Биринчи май
1 Май
Тогъузунчу январь
9 Январь
Джангы джыл;

- 7) белгили историялыкъ ишлени атлары:
Уллу Октябрь социалист революция,
Париж коммуна;
- 8) газетлени, журналланы, китабланы, чы-
гъармаланы, заводланы, фабрикаланы,
совхозланы, колхозланы, кемелени д. а. к.
атлары (ала кеслерни да кавычкалагъа
алынадыла): «Правда», «Огонек»,
«Шуёхлукъ», «Евгений Онегин», «Ком-
мунизмге джол», «Ленинни байрагъы»,
«Ленин» (ледокол), «Октябрь», «8 Март»,
«Карачай» (совхоз), «XX партсъезд»
(колхоз), (Урунууда джигерлиги ючюн

- (медаль), «Россия» (кеме).
- 9) партия, правительство, профсоюз организациялары баш органларыны атлары (партия гитче харф бла башланыб джазылады):
- Совет Союзну Коммунист партиясы
 - Совет Ссоюзну Коммунист партиясыны
 - Ара Комитети
 - КПСС-ни Ара Комитетини Президиуму
 - Джаш тёлкюню Битеусоюзлукъ Ленинчи Коммунист Союзу
 - СССР-ни Баш Совети
 - Союзну Совети
 - Миллетлени Совети
 - СССР-ни Министрлерини Совети
 - СССР-ни Баш Сюдю
 - Профессионал Союзланы Битеусоюзлукъ Ара Совети
 - Совет Аскер;
- 10) Совет учреждениелени, уллу окъуу заведениелени, промышленность эм да сатыу этген д. а. к. организациялары толу атларыны биринчи сёзлери:
- Урунганланы депутатларыны Совети
 - Къабарты-Малкъар кърал университете;
- 11) орденлени, медалланы атлары былай джазыладыла:
- Ленинни ордени
 - Къызыл байракъны ордени
 - Ата джурт урушну 1-чи дараджалы ордени
 - «Алтын джулдуз» медаль

**ХАРФЛАДАН КЪУРАЛГЪАН АББРЕВИАТУРАЛА,
КЪЫСХАРТЫЛГЪАН КЪОШ СЕЗЛЕ,
КЪЫСХАРТЫЛГЪАН ДЖАЗЫУЛА**

§ 53.

Учреждениеле бла организацияланы атлары белгилеген къысхартылгъан къош сёзле уллу харф бла башланыб бирге, джазыладыла, сёз ючюн: Моссовет.

§ 54.

Харфланы атлары бла окъулгъан аббревиатурала уллу харфла бла джазыладыла, сёз ючюн:

СССР, КПСС, ВЛКСМ, ТАСС, ООН, ОАР, ВЦСПС, АБШ, ЮНЕСКО д. а. к.

§ 55.

Къысхартылгъан сёзледен къуралгъан къош сёзле бирге джазыладыла, сёз ючюн:

обком, райком, местком, пединститут, профсоюз, комсомол.

§ 56.

Къысхартылгъан джазыула (аланы хар заманда да толу окъургъа керекди) былай джазыладыла:

д. а. к. — дагъыда аны кибик, кв. м. — квадрат метр

дж.-джыл	м ² -квадрат метр
т.-том	км-километр
т.-тонна	акад.-академик

г-грамм
кг-килограмм
м-метр

доц.-доцент
проф.-профссор

БАШХА ТИЛЛЕДЕН КИРГЕН СЁЗЛЕ

§ 57.

Башха тилледен кириб фонетика къурамлары тюрленнген сёзлени эшитилгенлерича джазаргъа керекди, сёз ючюн:

картоф	газет
гардош	школ
машок	тюрге
сутка	капек.
минут	

§ 58.

Орус тилден не да аны болушлугъу бла кирген сёзле фонетика къурамларын тюрлендирмей кългъан эселе, орус тилдеча джазылыргъа керекдиле, сёз ючюн:

марксизм-ленинизм	демонстрация
партия	автор
Совет	артист
комсомол	выставка
коммунист	база
кооператив	социализм
колхоз	диктант
коммунизм	сочинение
интернационал	директор
класс	пионер
революция	задачник
пролетариат	революционер

диктатура	критика
общество	клуб
коллектив	кино
сессия	театр
философия	президиум
поэма	трактор
самолет	адрес
стол	машина
стакан	столовая
почта	мастерская
аптека	дежурный

§ 59.

Орус тилде **-ный (-ая, -ое), -ский (-ая, -ое), -ический (-ая, -ое)** дегенча суффикслери, ахырлары болгъан сыфатла бла къуралгъан сёз тутушла къарачай-малкъар тилде былай джазыладыла:

Совет Союз (Советский Союз)
автоном область (автономная область)
партия организация (партийная организа-
ция)
Коммунист партия (Коммунистическая пар-
тия)

§ 60.

Ахырында **-ск, -нг, -нк, -кт** дегенча эки къы-
сыгъы болгъан бир къауум орус сёз баш бо-
лушда бирлик санда тюрленмей джазылады,
аффикс къошулса уа, аффиксни аллында **а** не
да **с** эшитиледи эм да джазылады, сёз ючюн:

Смоленск—Смоленскеде
Курс—Курскеге
Подольск—Подольскеден
отпуск—отпускагъа
продукт—продуктала
лозунг—лозунгала
танк—танкагъа

§ 61.

Орус тилден кирген сёзлени ортасында джумушакъ, къаты белгиле джюрюген джерлеринде хар заманда да сакъланадыла, сёзню ахырында уа ь (джумушакъ белги) джангыз баш болушда джазылады, сёз ючюн:

больница
председатель—председателни
секретарь—секретарны
Ставрополь—Ставрополда
Октябрь—Октябрдан
Съезд
подъезд

Эсгерти у. Толь дегенча сёзню тол дегенча сёзден айырыр ючюн, бирси болушлада да джумушакъ белгиси (ь) бла джазартгъа керекди: толь, тольну, тольдан.

КЕЧЮРЮУНЮ ДЖОРУКЪЛАРЫ

§ 62.

Тизгинден тизгинге сёз бёлюмлеге юлешингенича кечюрюледи:

чо-март	къа-ыйн
кё-гюр-чюн	джу-уун
къа-рыл-гъач	къу-уан

ап-па
су-уукъ
ки-йик
къы-йын

да-уур
си-бирт-ки
ат-ла
къарт-ла

§ 63.

Аббревиатурала бла къысхартылгъан джазыулары (СССР, д. а. к.) бѣлюб кѣчюрюрге джарамайды.

§ 64.

Къысхартылгъан ёлче белгилени аллындагы цифрледен айырыб кѣчюрюрге джарамайды:

16 м ²	1917 дж
10 кг	33 км

§ 65.

Тиреден башха тыйгыч белгилени джангы тизгинге кѣчюрюрге джарамайды.

§ 66.

Тизгинни ахырында скобканы не да кавычканы ачыб къояргъа джарамайды.

БИР КЪАУУМ СЕЗНЮ ТЮЗ ДЖАЗЫЛУУ

§ 67.

Къарачай-малкъар тилде эки тюрю джюрюген эм да джазаргъа къыйын сѣзле тюбейдиле. Аланы джазылыулары былай боллукъду:

абзыра	абызыра
айтыучанды	айтыучуду
айю	айыу
алкъын	
апчыргъа	
асыра	
асыры	
ахуюл	элхууур
бабуш	баппуш
баям	баян
бѣксюн	бѣксюм
биз	миз
бютеусоюзлукъ	
бийик	мийик
быягъы	
бычакъ	
бошунагъа	
бошунакъгъа	
бышлакъ	
губус	гуммос
гугук	кукук
габдеш	гыбыдыш
гыбы	губу
дуния	
душман	тушман
джауаб	джууаб
джангур	джауун
джаякъ	джыякъ
джетиджыллыкъ	
джийиргенчли	джийиргеншли
джоппу	джокку
джити	джютю
джыла	
джылан	

ёзенги	ёлкюч
ёнгкюч	
зая	
зыраф	
иничке	ингичке инчке
имбаш	умбаш
ийлерге	
ийнан	
ийне	
ийнек	
ичеги	чеги
камсык	камысык
кезиу	кёзюу
кёргюз	кёгюз
кёлтюр	кётюр
клиса	
курт	кюрт
къайт	къайыт
къоншу	хоншу
къаплан	
къаптал	
къарампил	
къарындаш	къарнаш
къаура	
къырал	кърал
магъадан	магъдан
мугут	мукут
мынчакъ	минчакъ
наз	назы
огъай	угъай
осуят	
патар	фатар
пайда	файда
патеген	фатеген

пелиуан
пил
разы
рахат
руль
роль
рысхы
сандыракъ
сары шинли
седире
сокъран
состар
схарла
табигъат
тарбууун
таякъ
таян
тебре
тёммек
тирмен
тиш
тишлик
туман
тынкай
түйюлдю
ултха
уя
уят
харакет
хариф
хау
хауле
чалкъы
чимди

фил
ыразы
ырахат
рулю
ролю-ролляны
ырысхы
сандракъ

седре
сокъуран
сослан
ысхарла

таргъууун
тыякъ
тыян
тебире
тёнгек
тюрмен
шиш
шишлик
тубан
тынгкай
тюлдю
улху

харекет
харф
хоу

чалгъы
чимде

чыккыр
чыракъ
шагъырей
шаптал
ишек
шеша
шиндик
шох
ышан
ышар
элген
энди
этиучюдю
эниш
эшит
юйрет
юр

шагърей

шек
шыша
шинтик
шүѣх

илген
шѣндю
этиученди
энш
эшт
юрет
юфгюр

ОРФОГРАФИЯ
КАРАЧАЕВО-БАЛКАРСКОГО
ЯЗЫКА

*

Редактор Х. Б. Байрамукова
Художник Ф. И. Марков.
Технический редактор Г. М. Потькалова.
Корректор Р. А. Ижаева

*

Сдано в набор 9-IX-1964 г.
Подписано в печать 21-X-1964 г.
Формат 70x92 ¹/₃₂. Физ. п. л. 1,125.
Усл. п. л. 1,3. Уч.-изд. л. 1.
ВУ 09226. Заказ 4241. Тираж 1500 экз.
Цена 3 коп.

*

Ставропольское книжное
издательство.
Черкесская типография,
Черкесск,
Комсомольская, 32.

Бағдасы 3 көп.